

Марина Гоголя,

Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка Національної академії наук України (Київ, Україна)

ORCID iD 0000-0002-8746-0397

e-mail: marynagogulia@gmail.com

ЛІТЕРАТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ОБ'ЄДНАННЯ ДОБРУС У США ПЕРШОГО ДЕСЯТИЛІТТЯ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті здійснено спробу з'ясувати особливості літературного стилю художніх та художньо-публіцистичних творів, виданих у США в перше десятиліття після Другої світової війни об'єднанням колишніх репресованих українців советами (ДОБРУС). Розглянуто прозові видання «Ухта-Печорський концтабір» Михайла Шкварка, «Горить Медвин» Івана Дубинця, «Полювання за людиною» А. Ромена, «Сміх крізь сльози» Юрка Степового.

Спільні риси творів добрусівців — простота викладу, увага до фактів, постатей, деталізація при описі побуту советських каральних інституцій. Такі твори є прикладами табірної прози в українській літературі, документалістикою, літературою факту, травматичним письмом. Вони мали конкретну місію — зберегти пам'ять про втрачену батьківщину, розповісти правду про репресії українців.

Ключові слова: проза, документальність, спогади, сюжет, герой, репресії.

Поява цієї статті збігається зі 120-річчям від дня народження одного з очільників ДОБРУСа (Добровільного об'єднання бувших репресованих українців советами) Івана Дубинця (Івана Варфоломійовича Дубини (1903–1954)). Це геолог, викладач Київського інституту народної освіти, учасник визвольного руху — Медвинського повстання (1920) та Організації українських націоналістів під проводом Андрія Мельника, секретар створеної нею та, зокрема, Олегом Ольжичем на початку Другої світової війни Президії Української Національної Ради. Після переслідувань гестапо та з наближенням до Києва советських військ у 1944 році Іван Варфоломійович виїхав за кордон — спочатку до Баварії, потім до Нью-Йорка. Подальша його діяльність пов'язана з донесенням правди про становище українців в СРСР, поширенням інформації про геноцидні дії Кремля щодо України, зокрема про Червоний і Великий терори, Голодомор. Писав про це він як кореспондент газети «Українські вісті» — неофіційного медіа Української революційно-демократичної партії, до якої належав, і як один з авторів видань ДОБРУСа, під егідою якого вийшла його книжка «Горить Медвин» про Медвинське повстання та англо-мовний двотомник про Голодомор «Біла книга про чорні справи Кремля», де він був співупорядником та автором текстів II тому. Окрім того, Іван Дубинець у складі ДОБРУСа допома-

гав «неповерненцям» — втікачам-наддніпрянцям з підсоветської України, видаючи фіктивні довідки, що вони походять з Галичини, аби американський уряд не депортував їх назад у СРСР, де на них чекали репресії.

ДОБРУС був яскравою сторінкою українського національного просвітництва після Другої світової війни, а його видання про злочини Кремля й тепер наповнюють бібліотеки та культурні осередки українських емігрантів по всьому світу. Але про ДОБРУС, який на початку 1950-х Іван Дубинець очолював у Нью-Йорку (а були ще ж філії у Великій Британії, Австралії, Аргентині), написано мало. Крім енциклопедичних статей та газетних заміток, ДОБРУС та СУЖЕРО (Союз українців — жертв російського комуністичного терору), що об'єдналися у Світову федерацію українців — колишніх політв'язнів і репресованих радянським режимом, згадуються переважно істориками, зокрема у публікації Дмитра Нефьодова «Діаспорна історіографія політичних репресій міжвоєнного періоду в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.): аналіз спогадів сучасників та політв'язнів» (2016) та в огляді Оксани Гомотюк й Ірини Недошитко «Діяльність української діаспори США у висвітленні Голодомору 1923–1933 рр.» (2021), де в переліку видань про Голодомор згадуються й ті, що належать добрусівцям.

Мета цієї статті — з'ясувати особливості літературного стилю художніх та художньо-пу-

блісцистичних творів американських добрусівців.

ДОБРУС, окрім громадської, провадив видавничу і літературну діяльність, шукав очевидців і жертв советських репресій, спонукав їх писати про пережите, видавав ці твори й поширював світом. Автори з Наддніпрянщини найчастіше друкувалися під псевдонімами — так намагалися уникнути виявлення і депортації до СРСР, яка після Другої світової війни могла загрожувати підсоветським неповерненням.

Кошти на видання творів неповерненців жертвували самі учасники об'єднання, частково їх спонсорували американські інституції, що підтримували демократичні ініціативи, зокрема Фонд Форда, заснований президентом компанії Ford Motor Company Едселем Фордом, де працювало чимало українських емігрантів.

Які ж критерії для написання творів пропонували майбутнім авторам ДОБРУСа? Відповідь на це можна знайти у зверненні до «колишніх підсоветських політичних в'язнів», опублікованому на початку спогадів А. Ромена «Полювання за людиною»: «Дорогі друзі-колеги по тюрмах і концтаборах! Не забувайте наш святий обов'язок перед нашою поневоленою Батьківщиною-Україною і нашим поневоленим Українським Народом. Пишіть свої спогади про своє перебування в советських тюрмах і концтаборах. Пишіть просто і правдиво про все те, що Ви самі переживали і бачили, вказуючи по можливості час, місце, прізвища окремих людей, окремі епізоди з життя тюрми і концтаборів. Цим Ви допоможете нам у нашій антибольшевицькій пропагандивній роботі в світі. Свої спогади надсилайте на адресу ДОБРУС-у. Ваші спогади будемо друкувати як на сторінках української преси, так і окремими брошурами, як ось і цю брошуру про спогади А. Ромена» (А. Ромен, 1953, с. 29).

Отож, основні параметри — простота викладу, увага до фактів, постатей, епізодів, деталізація при описі побуту советських каральних інституцій. Твори добрусівців є ще й свідченням втраченої України, яку можна було б реконструювати за цими спогадами. Містять вони авторську оцінку подій, глибокий історичний контекст, роздуми про причини описуваної трагедії. Бралися за їх написання люди прискіпливі до деталей, з ентузіазмом дослідника. Ось найвідоміші видання американського ДОБРУСа. У 1951 році виходить публіцистичний нарис Василя Гришка «Дві російські акції — одна українська відсіч», у 1952 році — «Ухта-Печорський концтабір» Михайла Шкварка, «Горить Медвин» Івана Дубинця,

у 1953 році — спогади А. Ромена «Полювання за людиною», «Малоукраїнське східняцтво» Василя Гришка, у 1954-му — брошура про Миколу Хвильового «Від націонал-комунізму до українського антикомуністичного націоналізму», що складається зі вступного слова, пояснення і нарису «Від ухилу в прірву» А. Хвилі, написана 1928 року в Харкові), у 1955 році — коротка проза Юрка Степового «Сміх крізь сльози», в 1963-му — «Москва сльозам не вірить» Василя Гришка. Серед вищеперерахованих творів є не лише художні та художньо-публіцистичні, а й трактати та збірники свідчень, які не є об'єктами аналізу цієї статті.

Добрусівські видання поширювалися найчастіше серед українських емігрантів по всьому вільному світу, зокрема, надсилалися в українські освітні й культурні інституції Австралії, Південної Америки, Західної Європи. Але деколи українські емігранти робили неможливе і таємно передавали в СРСР видання про злочини радянської влади. Так, на початку 1960-х, завдяки емігрантці, майстрині народних костюмів Олександрі Бражник книжка Івана Дубинця «Горить Медвин» потрапила у його рідний Медвин на Київщині, де у 1919–1922 роках відбувалося антибільшовицьке повстання, про яке вона правдиво розповідає. Крім цього, добрусівці розповідали про долю України під кремлівським чоботом іноземним читачам, видавши два томи свідчень про Голодомор англійською мовою «Біла книга про чорні справи Кремля».

Таким документально сфокусованим творам не бракувало художніх засобів, експресивності, натуралізму, порівнянь, очуднення. Ці техніки використовувалися й у публіцистиці, авторами якої письменники ДОБРУСа нерідко й були.

Ось приклад стилю книжки спогадів Івана Дубинця «Горить Медвин», події якої лінійно розгортаються в 1920 році у захопленому більшовиками Медвині, що підтримував УНР: «Після 9-ої години вечора спостерігалось таке видовище: усе село навколо палало, горіли хати, клуні, повітки, пеклася в хлівах скотина, де її не вспіли чи забули випустити. Ніхто тієї страшної пожежі не гасив. Низькі дощові хмари над Медвином були червоні і кидали відблиски цієї пожежі за десятки кілометрів навколо, наводячи й на сусідні села страх большевицької розправи. Здавалося, що якась надзвичайна диявольська істота, вся червона з вогненими язиками й вогненими зубами, роззявила свою пащеку над селом Медвином і поглинала все — людей і їхнє віками надбане добро, і їхні душі. Образ цієї істоти був символом прийдешнього

ладу, що запанував не тільки над Медвином, а й над усією Україною» (Іван Дубинець, 1952, с. 15). Таким чином вийшов твір на межі художньої літератури і мемуарів, який автор визначає як історично-мемуарний нарис, а літературознавець Юрій Лавріненко під іменем Юрія Дивнича в післямові до цієї книжки відносить до жанру ліричного спогаду та відзначає кропітку роботу Івана Дубинця, який «кілька років збирав факти з передреволюційного життя свого села і цим дав зрозуміти, чому Медвин саме так, а не інакше поведив себе під час революції, ...старанно описав деякі подробиці російсько-більшевицького окупаційного режиму» (Іван Дубинець, 1952, с. 28).

Михайло Шкварко, за фахом інженер-економіст, у книжці «Ухта-Печорський концтабір» з точністю дослідника описує табірну систему, оперує цифрами і специфічними для табірної дійсності термінами. Щоб оживити оповідь про пережите особисто, створити відчуття присутності оповідача, він використовує я-нарацію і таким чином виступає немов у ролі свідка на майбутньому судовому процесі над Кремлем.

А ось Юрко Степовий (Федір Пестушко) у книжці «Сміх крізь сльози» для викриття тоталітарного режиму обирає суто художній жанр, називаючи твір повістю, яка, радше, є оповіданням, та, щоправда, подаючи в кінці словничок з термінами та реаліями, які закордонний обиватель може не розуміти. У цьому виданні містяться два оповідання про Голодомор — «Труднощі росту» й «Загадкова наречена». У передмові Галина В'юн зазначає, що вони «списані з живої дійсності того часу і не мають в собі найменшої фантазії чи перебільшення фактів, а являють собою звичайні київські будні 1933 року» (Юрко Степовий, 1955, с. 3), тож мета в автора оповідань — викрити не лише відомих виконавців Голодомору, а й розповісти про їх співучасників у провінції. Для цього автор озброюється сатирою.

Дія обох оповідань відбувається в Києві та поблизу нього. Столиця в оповіданні «Труднощі росту» (як і в «Загадковій нареченій») є впізнаваною завдяки топонімам та олюдненою: «Град столийний Київ, насторожившись, прислухався до шматуючого душу плачу мамів і дітей, що простягали руки до прохожих і благали хоч крихту хліба... Розкішні фонтани на Фундуклівській принишкли і немов прислухалися до відчайдушного плачу й стогону коналих по вулиці» (Юрко Степовий, 1955, с. 5). Голодомор тут описується через те, кого головний герой помічає (або не хоче помічати) на вулицях Києва — голодних, обідраних людей.

Юрко Степовий зображає часи Голодомору як епоху брехні та шахрайства, коли масові вбивства людей називають «труднощами росту». Оскільки руйнівний сміх спрямовано тут проти виконавців Голодомору, то, за сюжетом, вони самі стають жертвами шахраїв, а згодом, як це часто траплялося, з ними розправляється репресивна машина, частиною якої вони були.

В оповіданні «Труднощі росту» події розгортаються довкола реальної історичної події — приїзду до Києва французького дипломата Едуарда Ерію, точніше, приготування до цієї події колгоспного начальства десь у Броварях. Первинна оповідь різко обривається вторинною, яка з 1930-х переноситься в 1940-ві, після Другої світової війни, коли один з героїв розповідає, чим закінчилася історія з візитом Ерію та згадує про події під Ліенцом 1945 року, про передачу українських військовополонених советам, що закінчилася трагедією, та про випробування, які чекали на втікачів з підсоветської України. Такою, власне, й була доля більшості добрусівців. Інтрига другого оповідання Юрка Степового — «Загадкової нареченої» так само зав'язана на очікуванні незнайомого гостя (перегук з «Ревізором» Миколи Гоголя). Тут також є мотив обману, адже функціонери облудного комуністичного режиму самі були ошукані шахрайкою.

У книжці «Полювання за людиною», виданій під псевдонімом А. Ромен, оповідач розповідає про своє життя дитини ворога народу — про дитинство й жахи більшовицької окупації на Полтавщині, Червоний терор, травму втрати рідних, втечі від переслідувань, поневіряння в таборах і тюрмах СРСР. Перед нами постає образ людини, яка все пережила, і, як писав у передмові Іван Дубинець, «тільки сильна воля — не піддатися ворогові — врятувала його життя» (А. Ромен, 1953, с. 3). Таким чином, маємо характерного для української повоєнної еміграційної літератури героя — людину з сильною волею, що, як Андрій Чумак із «Саду Гетсиманського» Івана Багряного, проходить всі кола пекла і перемагає.

Підсумовуючи, виокремимо такі спільні риси творів добрусівців: документальність, деталізація й насиченість тексту фактажем прізвищ, дат, епізодів, реалій тоталітарної системи, маловідомих реалій минулого життя, проста мова, образ сильного й вольового героя. Вони є прикладами табірної прози в українській літературі, документалістикою, літературою факту, травматичним письмом. Їхня місія цілком конкретна — зберегти пам'ять про знищений український світ, розповісти правду про геноцид українців.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гомотюк О., Недошитко І. Діяльність української діаспори США у висвітленні Голодомору 1932–1933 рр. *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*. 2021. № 2. С. 19–29.
2. Дубинець І. Горить Медвін: історично-мемуарний нарис. Нью-Йорк: ДОБРУС в США, 1952. 32 с.
3. Нефьодов Д. Діаспорна історіографія політичних репресій міжвоєнного періоду в Україні (20–30-ті рр. XX ст.): аналіз спогадів сучасників та політв'язнів. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45 (2). С. 68–70. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2016_45\(2\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2016_45(2)_16)
4. Ромен А. Полювання за людиною: спогад політв'язня. Нью-Йорк: ДОБРУС в США, 1953. 32 с.
5. Степовий Ю. Сміх крізь сльози: повісті. Чикаго: ДОБРУС в США, 1955. 68 с.
6. Шкварко М. Ухта-Печорський концтабір: спогад. Нью-Йорк: ДОБРУС в США, 1952. 24 с.

REFERENCES

1. Dubynets, I. (1952). *Horyt Medvyn: istorychno-memuarnyi narys* [Medvyn is Burning: A historical-memoir essay]. New York: DOBRUS in USA [in Ukrainian].
2. Homotiuk, O., & Nedoshytko, I. (2021). Diialnist ukrainskoi diaspory SShA u vysvitlenni Holodomoru 1932–1933 rr. [Activities of the Ukrainian Diaspora in the USA in the Highlighting of the Holodomor of 1932–33]. *Humanitarni studii: istoriia ta pedahohika*, 2, 19–29 [in Ukrainian].
3. Nefiodov, D. (2016). Diasporna istoriografiiia politychnykh represii mizhvoiennoho periodu v Ukraini (20–30-ti rr. XX st.): analiz spohadiv suchasnykiv ta politviazniv [Diaspora's Historiography of Political Repressions of the Interwar Period in Ukraine (20–30s of the 20th century): Analysis of memories of contemporaries and political prisoners]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 45(2), 68–70 [in Ukrainian]. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2016_45\(2\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npifznu_2016_45(2)_16)
4. Romen, A. (1953). *Poliuvannia za liudynoiu: spohad politviaznia* [Hunting for a Man: Memoirs of a political prisoner]. New York: DOBRUS in USA [in Ukrainian].
5. Shkvarko, M. (1952). *Ukhta-Pechorskyi kontstabil: spohad* [Ukhta-Pechora Concentration Camp: A memoir]. New York: DOBRUS in USA. [in Ukrainian]
6. Stepovyi, Yu. (1955). *Smikh kriz sliozy: povisti* [Laughter through Tears: stories]. Chicago: DOBRUS in USA [in Ukrainian].

Maryna Hohulia,

Shevchenko Institute of Literature of the NAS of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID iD 0000-0002-8746-0397

e-mail: marynagogulia@gmail.com

LITERARY AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF THE DOBRUS ASSOCIATION IN THE USA IN THE FIRST DECADE AFTER WORLD WAR II

This article attempts to find out the peculiarities of the literary style of fiction and non-fiction works published in the USA in the first decade after World War II by the Democratic Association of Ukrainians Formerly Repressed by the Soviets (DOBRUS). The prose editions "Ukhta-Pechora Concentration Camp" by Mykhailo Shkvarka, "Burning Medvyn" by Ivan Dubynets, "Hunting for a Man" by A. Romen, "Laughter through Tears" by Yurko Stepovyi were studied in this work.

The common features of the works, published by DOBRUS in the USA, are simplicity of presentation, attention to facts, figures, detalization in the describing the Soviet penal institutions. These works are examples of camp prose in Ukrainian literature, documentary, factual literature, and traumatic writing. Their specific mission is to preserve the memory of the lost homeland, to tell the truth about the repressions of Ukrainians.

Key words: *prose, documentary, memoirs, plot, hero, repression.*

Стаття надійшла до редакції 29.08.2023.

Прийнято до друку 25.09.2023.